

J a n e z Z d e š a r

SPOMINI NA TEŽKE DNI

Beg iz teharskega taborišča

Dr. Janez Zdešar se je rodil 19. maja 1926 v Ljubljani. Po osnovni šoli v Marijanišču (1933–1938) je obiskoval klasično gimnazijo v Ljubljani, a jo je moral zaradi vojne opustiti v šestem letniku. Jeseni leta 1943 je vstopil med domobrance (Rupnikov udarni bataljon), po vojni pa doživel vrnitev s Koroškega in teharško taborišče, iz katerega je 21. junija 1945 pobegnil (izmed enajstih domobrancev, ki so izvedli izpad, je bilo sedem med pobegom ubitih, rešili so se le štirje). Po nekajmesečnem skrivanju v Ljubljani je oktobra 1945 znova pobegnil v Avstrijo, kjer je v taborišču Lienz leta 1946 z matura končal begunsko klasično gimnazijo. Jeseni je odšel v Briksen, kjer je bilo ljubljansko bogoslovje, od

Janez Zdešar
SPOMINI NA TEŽKE DNI
Beg iz teharskega taborišča

Janez Zdešar

Spomini na težke dni

Beg iz teharskega taborišča

DRUŽINA
Ljubljana 2005

Zbirka ČAS IN LJUDJE

Sedemnajsta knjiga

Janez Zdešar

SPOMINI NA TEŽKE DNI

Beg iz teharskega taborišča

Spremna besedila:

dr. Janez Gril, Justin Stanovnik in Tine Velikonja

Lektorirala:

Marija Bratina

Priloga, risbe in grafike:

Bara Remec in Marjan Tršar

Oprema:

Tone Seifert

Prelom:

Družina d.o.o.

Izdala:

Družina d.o.o.

Za založbo:

dr. Janez Gril

Tisk:

Schwarz d.o.o.

Ljubljana 2005

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6-94

929 Zdešar J."1945"

94(497.4 Teharje)"1945"

ZDEŠAR, Janez, 1926-

Spomini na težke dni : beg iz teharskega taborišča / Janez Zdešar ; [spremna beseda Janez Gril, Justin Stanovnik in Tine Velikonja ; priloga, risbe in grafike Bara Remec in Marjan Tršar]. - Ljubljana : Družina, 2005. - (Zbirka Čas in ljudje ; knj. 17)

ISBN 961-222-568-0

220470528

Spremna beseda

Habent sua facta libelli, so vedeli že stari Rimljani in hoteli s tem povedati, kako usodna so lahko pota spisov, preden pridejo do bralcev. To vsekakor velja tudi za knjigo Spomini na težke dni. Prvič smo jo izdali leta 1990. Ker je zdavnaj pošla, smo se odločili za drugo, dopolnjeno.

Spomine na težke dni je napisal Janez Zdešar kmalu potem, ko je kot mlad domobranec pobegnil iz taborišča Teharje in se po nekaj mesecih skrivanja prebil na avstrijsko Koroško. Pred odhodom v Rim je dva popisana zvezka izročil v varstvo duhovniku dr. Janezu Kraljiču, ki je odhajal v Združene države Amerike. Po smrti tega duhovnika je rokopis izginil. Dr. Janez Zdešar je postal duhovnik in svoje duhovniško delo opravljal med našimi zdomci v Nemčiji in drugod po Zahodni Evropi. Svojim prijateljem je večkrat pripovedoval o svojem begu s Teharij in o neznani usodi njegovih spominov na tiste čase.

Podpisani sem dobro poznal zgodbo o izginulem rokopisu. Leta 1990 sem se srečal s prijateljem dr. Jožetom Bajzkom, profesorjem sociologije v Rimu. Pripovedoval mi je o svojem študijskem bivanju v ZDA in srečanjih z angleško govorečimi znanci slovenskega porekla. Na obisku pri eni takih družin so mu pokazali popisane zvezke, ki jih sami niso znali prebrati. Videl je, da je slovenščina, vendar najprej ni vedel, za kaj gre. Ko mi je to pripovedoval, me je prešinila misel na Zdešarjeve izgubljene rokopise. Prosil sem ga, naj še enkrat obiše

omenjeno družino. Izkazalo se je, da je šlo v resnici za Zdešarjeve zapiske iz leta 1946. Kako so zašli k tej družini, mu znanci niso znali povedati. Pozneje smo izvedeli, da je rokopise sedaj že pokojni mami pred svojo smrtjo izročil duhovnik dr. Janez Kraljič in ji naročil, naj jih skrbno hrani.

Vse drugo o nastanku svojih spominov je avtor napisal v uvodu v knjigo. Za boljše razumevanje dodajamo še nekaj tehničnih pojasnil. V rokopisu so pri nekaterih datumih in imenih postavljeni vprašajii, ker se jih avtor ni natančno spomnil. Pustili smo jih tudi v tiskanem besedilu. Zdešar v svojih spominih govori o avtomobilih. Šlo je seveda za vojaške kamione oziroma tovornjake. V prvi izdaji Zdešarjevih spominov je ena stran rokopisa manjkala. V sedanji izdaji smo to pomanjkljivost odpravili.

Bralci boste ob prebiranju knjige zlahka opazili, da avtor res ni mislil na objavo, ko je pisal spomine na teharsko taborišče in beg. Popisal je, kar je doživel, kaj je doživljal in kako je preživel. Njegovi spomini iz leta 1946 so danes ravno zato toliko bolj prepričljiva in verodostojna priča povojnega časa in grozodejstev, ki so doletela tisoče, od katerih so le redki preživeli. Zato smo duhovniku dr. Janezu Zdešarja toliko bolj hvaležni, ker je ustregel prošnji naše založbe in dovolil objavo svojih spominov. Njihovo branje naj spremljata naša živa želja in goreča molitev, da bodo prihodnji časi drugačni, boljši.

Iskrena zahvala velja tudi prof. Justinu Stanovniku in dr. Tinetu Velikonji za spremni besedili, s katerima smo obogatili drugo, dopolnjeno izdajo Zdešarjevih spominov.

Janez Gril

Teharske refleksije

V noči na 21. junij 1945 se je enajst mladih domobrancev v taborišču Teharje odločilo za dejanje, ki je imelo tako malo možnosti za srečen konec, da je imelo svojo upravičenost le v dejstvu, da je bila njegova alternativa smrt. Pa tudi smrt, čeprav jih je neizpodbitno čakala nekje za žico, ni mogla biti dovolj. Po treh tednih prebivanja na Teharjah domobrancem namreč ni bila več tuja. Navadili so se njene oblasti, ko se je v orgiastičnem razkošju podnevi polaščala posameznikov, v nočeh pa jemala cele stotnije s seboj na svoje izlete v temo zunaj. Fantje so jo začeli sprejemati, kakor da bi jim bila od nekdaj namenjena, prav takšna, kakor je bila sedaj tukaj.

Na Teharjah je smrt imela svoj vonj. Vsi, ki so bili tam, se tega spominjajo. Sestavljen je bil iz prahu in blata, iz žeje, lakote in spet žeje, iz vpitja, groženj in kletev, iz nemoči in popolne zapuščenosti. Te stvari z vonjem ponavadi nimajo ničesar opraviti, tam pa so se premešale med seboj in se spremenile v snov, ki je kot megla vise-la v zraku in smo jo vsi čutili kot vonj. Na Teharjah je vladala smrt in v domobrance je vstopala z vonjem, še preden je prišla h komu na zadnji obisk. Zato tudi smrt, čeprav jih je vse čakala, ni mogla biti dovolj, da se je enajst domobrancev odločilo za beg, ki v nobenem premisleku ni dajal prostora zanesljivemu upanju. Moralo je biti kaj drugega. Tiste, ki so se v noči na 21. junij med

drugo in tretjo uro z divjim vpitjem pognali na zadnjo žično ograjo, je moralo nositi še kaj drugega kot strah pred smrtjo.

Vprašanje lahko postavimo tudi drugače: Kako to, da iz vsakega položaja, pa naj bo še tako brezupen, komu uspe, da uide in sporoči, kaj je videl? Kako to, da nobeden od velikih zločinov ne ostane mutast? Kako to, da se za vsakega najde glas, da o njem spregovori. Iz jame v Kočevskem rogu ne bi smel pobegniti nobeden, pa so vendar nekateri to naredili, trije od njih, Franc Kozina, Milan Zajec in Franc Dejak, pa so svoj beg tudi opisali. Iz jaškov na Hrastniškem hribu ne bi smel priti nobeden, pa so vendar trije prišli: Lojze Opeka, Anton Petkovšek in Ivan Ozimek. Trem se je le posrečilo. Od tistih, ki so bili postreljeni v jelendolske jarke, se je nazadnje le eden izmotal izpod trupel, se prebil skozi straže in povedal. Od vsepovsod so prišli: iz Kolime, s Solovjetskih otokov, iz Auschwitzta. Da se je to pravilo moglo uresničiti, so se včasih morale stvari sestaviti na način, ki je tako nenavaden, kakor da bi za njimi stal scenarij. V Kočevskem rogu je po neki razstrelitvi zdrsnila v jamo bukev, ki se je pri tem postavila pokonci in segala ravno dovolj visoko, da se je z njenega vrha dalo pognati na rob. Naključje? Da, naključje. Toda kako naj bi dobri angeli reševali svet, če ne po tem, kar vidimo kot naključje?

Od tistih enajstih, ki so v pozni noči 21. junija naskočili ograjo teharskega taborišča – s silami, ki jih po človeški pameti ne bi smeli več imeti – so svoje različne cilje dosegli štirje. Čisto lahko pa ga ne bi nobeden. Kdor bo spremljal na begu Janeza Zdešarja, od dneva do dneva, si bo moral razložiti stvari, ki se mu bodo zdele težko

razložljive: da ga na primer lovci niso opazili, ko je tekel po odprtem svetu; da ga ni zadela katera od roja krogel, ki so se usipale nanj. Nekajkrat se je tega zavedel že takrat: »Videl sem v tem božje zagotovilo, da hoče, da živim in storim še čim več v njegovo čast. Daj Bog, da bom ta pogoj, pod katerim se mi zdi, da me je ohranil pri življenju, v čim večji meri izpolnil.« Toda Zdešar cilja ni samo dosegel, ampak je tudi opisal, kako ga je dosegel. To je naredil v spominih, ki se jih ne drži manj nenavadnosti kot njegove poti same. Z njihovo usodo seznanja bralce v *Spremni besedi* dr. Janez Gril. Tu imamo torej dve stvari: čisto lahko Zdešar ne bi bil prišel na cilj in njegovi spomini bi bili čisto lahko ostali izgubljeni za zmerom. Iz tega ne moremo ven drugače, kot da pravimo, da je bil izbran. Hkrati pa začutimo, da tega ne moremo reči, ne da bi premislili, kaj je izbranost. Nemogoče je tudi, da ob tem ne bi zadeli na misel, da smo za kako stvar – četudi majhno in za svet nepomembno – izbrani vsi. Če pa je temu tako, potem smo vsi povezani v neki posebni ekonomiji, ki jo lahko odkrijemo ali ne, ki smo ji lahko poslušni ali ne. Ta ekonomija torej ni biznis, stvar računa, stvar vzroka in učinka, ampak prostor svobode.

Teharski ubežniki so se seveda odločili za beg zato, da bi si rešili življenje. Toda besedila, ki je zapisano v njihovi odločitvi, ne bi prebrali v celoti, če v njem ne bi videli zapisanega tudi njenega pomena. Ko so tekli zase, so nosili, ne da bi se tega izrecno zavedali, tudi vesti o nekem prostoru, ki so mu njegovi oblikovalci namenili, da za zmerom ostane zapečaten z molkom.

V središču tega sporočila je vest, da je domobranska vojska umirala krščanske smrti. Nič ne bi moglo bolj

učinkovito povedati, kaj je ta vojska bila, kot je to storil način njenega konca. Njeni smrti je krščanski značaj dajala najprej molitev. Na Teharjah niso molili samo nekateri domobranc, ampak vsi. Tistih, ki niso, je bilo tako malo, da lahko vseeno pri tem vztrajamo. Na poti iz Vetrinja na Teharje in s Teharij na Hrastniški hrib so se domobranc zavedeli, kaj so: da so kristjani. To dejstvo moramo sprejeti z vso spoštljivostjo – pa tudi s hvaležnostjo – zakaj lahko bi se zgodilo nekaj čisto drugega. In ta zavest se je izrazila v molitvi. Molili so v prahu in blatu, pa tudi pozneje na kamionih in na poti na morišče, na glas, na koncu samo še tiho. Danes to komaj še razumemo. Toda ko sta se Janez Zdešar in Andrej Mehle, mokra, lačna, ušiva, z nogami, ranjenimi od trnja in kamenja, v smrtni nevarnosti, lahko za kako uro ustavila, se je zgodilo tole: »molila sva rožne vence«, »zmolila sva vse tri dele rožnega venca«. Vse se je strnilo v to, da so domobranc na Teharjah odhajali v smrt spremenjeni. Domobranec iz naše doline mi je, ko sva se nekoč za trenutek znašla skupaj, rekel: »Samo to bi rad, da bi mi to koristilo po smrti.« Nikoli ne bi kaj takega pričakoval od njega – že iz neke sramežljivosti. Tako pač nismo govorili med seboj.

Molitev je bila ena reč, druga pa je bilo sprejetje, ki je ravno tako krščanska stvar, če ne bolj. Tiste, ki so jih videli odhajati s Teharij, je presenečal njihov mir: mirno so vstajali s tal, ko so jih klicali, mirno so se dali vezati, niso se branili, ko so jih brutalno porivali na kamion. Tudi ko so jih začeli tepsti. Lojz Opeka je njihovo pot od Pustove kmetije v Branici navkreber do morišča takole opisal: »Videti je bilo, kakor da je ves hrib poln partiza-

nov. Šli smo navzgor, streljanje je bilo čedalje bližje. Vse je bilo tiho, nihče, še tako prebutan, ni znil besede. Molili smo in se pripravljali. Vedel sem, kam gremo. Nihče, četudi močno pretepen, ni zastokal. Na sedlu smo zavili desno v reber. Vse je bilo ena sama gmajna.« Mogoče so tako umirali samo še poljski oficirji v katinskem gozdu. To bi si morali zapomniti: slovenska domobranska narodna vojska je umirala krščanske smrti na način, ki ni dopuščal nobenega dvoma, da se je tako odločila. Čisto lahko, da je bila v tem zadnja in take vojske in take smrti ne bo več.

Zdešar se v svojih kratkih spominih pri posameznikih ne zadržuje. Izjema je bogoslovec Pavel Bastič. Ko se je dan po Zdešarjevem prihodu pojavil v taborišču tudi on, nam ga takole predstavi: »Bil je ves spremenjen. Sence žalosti in trpljenja ni bilo opaziti na njem. Kot da se ne bi bilo prav nič zgodilo, mi je pripovedoval, kako se je Lojz sam javil partizanom in junaško povedal, kdo je.« Stotnik Lojz Bastič, Pavlov brat, je vodil začetke upora proti partizanski teroristični gverili v dolini. Bil je zelo spoštovan in priljubljen domobranski poveljnik. Sedaj, ko domobranci niso imeli več poveljnika, »jih je vodil on namesto brata Lojza«. Naj tu navedem nekaj Zdešarjevih stavkov: »Šli smo v senco pred barako in Pavel nam je začel pripovedovati o mučeništvu in nebesih. Podrobnejše vsebine pogovorov se ne spominjam, vem le to, kako navdušeno je razlagal in kako željno smo ga poslušali in v kakšno uteho nam je bilo. Govoril je tudi o namenu človeškega trpljenja in da so prav gotovo sedaj prišli trenutki, ko se bomo čez nekaj dni ali ur že združili z Bogom. Pavel je bil v nasprotju z večino domobran-

cev mnenja, da vozijo nočni avtomobili fante v smrt. Njegove besede so bile za nas vse, pa tudi za domobrance, ki so se zbrali okoli nas in željno poslušali, novo razodetje.« Prizor, ki ga tu vidimo, je poln pomena. To, kar je bila nekoč vojska, s častniki in poveljniki, je postalo spet preprosto krščansko občestvo s svojim duhovnikom, pred katerim je bila samo še ena pot in en boj – skozi mučeništvo v slavo.

Polja, ki sta določala teharški kozmos, sta imela na sebi vse znake izključujočnosti: na eni strani so bili tisti, ki so neko resnico, čeprav je niso sami postavili, sprejeli, ker so verjeli, da je zadnja; na drugi pa tisti, ki so verjeli, da je resnica, ki so jo sami postavili, tudi zadnja. V tej veri so delali stvari, ki jih človek nikoli in pod nobenim pogojem ne sme delati. Dramaturgija, ki je uveljavila teharški čas, je bila takšna, da so bili dobri boljši, kot bi bili sicer, in slabi slabši, kot bi bili sicer. V nekem drugem času dobri nikoli ne bi bili dosegli visokosti, ki so jo tu, in slabi ne zavrženosti in izprijenosti, kot je bila ta, ki so se ji vdajali tukaj. Toda, če je bil samo čas, zakaj ni potem nihče spregovoril? Ali je bilo tako, da si nihče ni mogel odpuščati? Z vsakim zvezanim parom domobrancev sta na Hrastniški hrib šla dva partizana in naokoli jih je v več krogih stalo toliko, da je Opeko prešinilo: »saj jih je ves hrib poln«. Za funkcioniranje kraljestva morišč, v katero se je spremenila Slovenija, je bilo potrebnih nekaj tisoč partizanov. Kje pa so vsi? Kakšna zavezanost pa jih veže, da se nočejo ali ne smejo osvoboditi?

Tudi za ljudi, ki jih je med svojim bežanjem srečal Zdešar, se je zdelo, da gravitirajo k enemu ali drugemu polju. V zgodnjih jutranjih urah 26. junija sta z Mehle-

tom stopila v kmečko hišo. »Ko je prišla gospodinja, je začela jokati ob pripovedovanju, kaj vse sva pretrpela na Teharjah in zadnje dni na begu. ... S toplo hvaležnostjo sva jo zapustila.« A ni še minilo dvanajst ur, ko sta naletela na nekaj drugega. Čakata pred vrati samotne kmečke hiše in ko se vrata odprejo, stoji pred njima napol oblečen »partizan z italijansko brzostrelko, naperjeno proti nama«. »Tako divjega in strastnega pogleda še nisem videl.«

Takšen je torej ta svet, da je mogoče v njem biti na enem ali drugem polu. Pred kratkim je dr. Ivan Urbančič napisal knjigo *Nevarnost biti*. Nisem je še prebral, a naslov je pravi. Kaj naj rečemo ob tem? Kaj naj rečemo?

Usmili se nas, Gospod, usmili se nas!

Justin Stanovnik

Uvodna beseda

Spomine na Teharje in pobeg iz taborišča sem napisal v Briksnu meseca oktobra 1946. Hotel sem ohraniti spomin na tiste težke tedne in mesece, kot sem jih 20-letni fant po dobrem letu svobode podoživljal.

Pred odhodom na študij v Rim, konec oktobra 1946, sem Spomine izročil v hranjenje spiritualu dr. Janezu Kraljiču. Ta jih je vzel s seboj v Severno Ameriko. Po njegovi smrti so se izgubili, kljub iskanju in povpraševanju jih ni bilo nikjer.

Letos poleti pa me je v Ljubljani čakala novica, da je bil rokopis Spominov »odkrit« v Kaliforniji.

Prošnji, da bi Spomine objavil – odkrito povem – sem nerad ustregel: so zelo zasebni in od vsega začetka niso bili namenjeni javnosti. Oba pomisleka je premagala misel, da so Spomini pričevanje enega redkih, ki je ušel smrti in mu je bilo življenje dvakrat podarjeno – morda tudi zato, da pove, kako je bilo ...

Ne zavedam se, da bi hote napisal kaj neresničnega. Iz izkušnje pa vem, da pomote spremljajo vsako spominjanje. To naj bo opravičilo morebitnih netočnosti.

Po 45 letih imam priložnost, da se javno in iz srca zahvalim vsem, ki so mi na begu pomagali in rešili življenje. Nekateri so že umrli, drugi še žive. Posebej se zahvaljujem sestram usmiljenkam in gospodom lazaristom, ki so me v Ljubljani skrivali. Z globoko hvaležnostjo se

spominjam svojih domačih, zlasti pokojne mame. Leta 1949 je bila obsojena na dve leti in dva meseca zapora, ker je »organizirala pobeg svojega sina Janeza, ki je bil zaradi zločinov zaprt na Teharjih“. (Obtožnica javnega tožilstva za gl. mesto Ljubljana, opr. št. 136/48, z dne 22. 4. 1949.) Naj Bog njej in vsem bogato poplača trpljenje in neustrašeno življenjsko pomoč!

Spomine posvečam teharskim sojetnikom, trpinom in mučencem. Njihova žrtev naj spravi nas Slovence, da bi v spoznanju in priznanju resnice ter v medsebojnem odpuščanju čimprej zaživel svojo osebno svobodnost in narodovo samostojnost.

München, 21. septembra 1990

Janez Zdešar

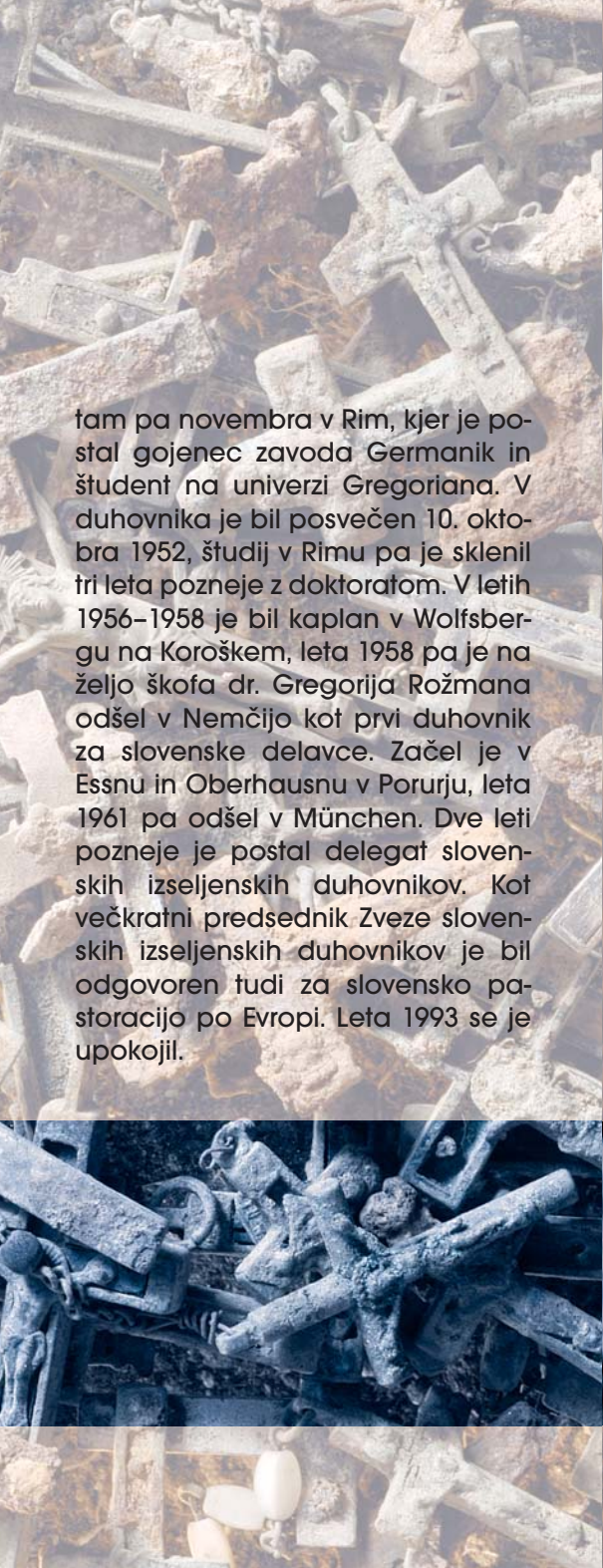
Kazalo

Spremna beseda (<i>Janez Gril</i>)	5
Teharske refleksije (<i>Justin Stanovnik</i>)	7
Uvodna beseda (<i>Janez Zdešar</i>)	15
Prvi del	17
Teharje.....	17
Zadnji dnevi v Vetrinjah.....	17
Maj 1945	17
Vožnja do Pliberka	18
Partizani nas sprejmejo	23
Vožnja do Celja.....	25
Dnevi na Teharjah.....	31
31. maj.....	31
Načrt taborišča Teharje.....	33
1. junij	36
2. junij	39
3. junij.....	41
4. junij.....	42
Od 5. do 19. junija.....	43
Priprava na beg	54
20. in 21. junij.....	54
Drugi del	61
Beg.....	61
Uvod.....	61
21. junij.....	62
22. junij.....	66
23. junij.....	70

24. junij.....	73
25. junij.....	76
26. junij.....	80
27. junij	81
Od 28. do 30. junija	85
Od 1. do 3. julija	88
4. julij	89
Od 5. do 8. julij	90
Epilog	93
Spomin na težke dni (<i>Tine Velikonja</i>).....	95
Slikovna priloga.....	109
Bara Remec	109
Marjan Tršar	125
Teharska likovna pričevanja	126

Zbirka ČAS IN LJUDJE

1. Jožko Kragelj: MOJE CELICE
2. Maksimilijan Ocepek: »DNI PREMIŠLJA, KI SO BILI ...«
3. Karel Wolbang – Jožef Kočar: REKVIEM ZA ORGANISTA
4. Alojz Žagar: V KOVAČNICI ŽIVLJENJA
5. Zdravko Bahor: LETA PREIZKUŠENJ
6. Franček Smole: ZAUSTAVLJENI DAVID
- 6A. Melhior Golob: ZDRAVA PAMET, MOČNA VERA
7. Bogdan Kolar: V GOSPODA ZAUPAM
8. Marko Kremžar: MED SMRTJO IN ŽIVLJENJEM
9. Zdenko Lovše: NE JAZ, AMPAK BOG
10. Anton Strle – Tine Pleško: OSMOŠOLEC IZ VODAL
11. Ivan Lavrih: V PRIMEŽU REVOLUCIJE
12. Pierre Blet, D. J.: PIJ XII. IN DRUGA SVETOVNA VOJNA
13. Ivan Merlak: ZA CERKEV IN NAROD
14. Marko Kremžar: LETO BREZ SONCA
15. Stanko Kapš: V IMENU LJUDSTVA
16. Franc Hrastelj: NJEGOVA POT
17. Janez Zdešar: SPOMINI NA TEŽKE DNI
18. Franc Cerar: OD PARTIZANA DO ZLATOMAŠNIKA

tam pa novembra v Rim, kjer je postal gojenec zavoda Germanik in študent na univerzi Gregoriana. V duhovnika je bil posvečen 10. oktobra 1952, študij v Rimu pa je sklenil tri leta pozneje z doktoratom. V letih 1956–1958 je bil kaplan v Wolfsbergu na Koroškem, leta 1958 pa je na željo škofa dr. Gregorija Rožmana odšel v Nemčijo kot prvi duhovnik za slovenske delavce. Začel je v Essnu in Oberhausnu v Porurju, leta 1961 pa odšel v München. Dve leti pozneje je postal delegat slovenskih izseljenskih duhovnikov. Kot večkratni predsednik Zveze slovenskih izseljenskih duhovnikov je bil odgovoren tudi za slovensko pastoricijo po Evropi. Leta 1993 se je upokojil.

DRUŽINA

9 789612 225681

1.600 SIT